

WAT IS MISSIONAIR?

Terugblik op de derde anatomische les van het Beraad Grote Steden op vrijdag 4 november 2016 in de Grote Kerk in Den Bosch

Op vrijdag 4 november 2016 organiseerde het BERAAD GROTE STEDEN (BGS) voor de derde keer een 'anatomische les'. Het anatomisch theater was dit keer de Grote Kerk in Den Bosch. Bij de vorige anatomische lessen, in 2012 en 2014, lag de nadruk op reorganisatieprocessen in kerkelijke gemeenten. Dit keer draaide de les om een inhoudelijke, theologische vraag met een praktische toespitsing, namelijk: 'Wat is missionair?'

Wat is missionair?

Sinds een jaar of tien waait er een missionaire wind door de Protestantse Kerk, aangewakkerd door de afdeling MISSIONAIR WERK EN KERKGROEI (MW) van de landelijke dienstenorganisatie. Gemeentes worden aangemoedigd om missionair te zijn en overal in het land ontstaan er pioniersplekken. Maar wat bedoelen we nu eigenlijk als we het woord 'missionair' gebruiken? Wat bezielt ons als we missionair willen zijn? Wat doen we dan precies, wat dragen we uit en wat zouden we willen uitdragen?

Dat zijn natuurlijk geen nieuwe vragen en zeker ook niet bij uitstek grootstedelijke vragen, maar ze krijgen in de context van de stad wel een eigen toespitsing. Dat blijkt uit vragen die in de afgelopen jaren in bijeenkomsten van het BGS aan de orde kwamen. Welke uitdagingen biedt de grootstedelijke problematiek voor de missionaire presentie van de kerk? Welke kansen biedt de stad? Wat is je visie op 'de stad' in je missionaire theologie (denk bijv. aan Tim Kellers boek *Center Church* waarin een sterk geprofileerde 'theologie van de stad' wordt ontvouwd)? Wat zijn Bijbelse aanknopingspunten? Wat is in een stedelijke setting de verhouding tussen 'missionair' en 'diaconaal'? En tussen 'missionair' en 'dialoog' (interreligieus)? Naast deze inhoudelijke vragen zijn er bijvoorbeeld de problemen rond de verhouding tussen pioniersplekken en bestaande wijkgemeenten. Dat blijken vooral vragen naar draagvlak, onderlinge solidariteit en wederzijdse erkenning. In de 'stedentrip' van het BGS is dit een terugkerend punt van zorg.

Het spel van de anatomische les

Meer dan voldoende redenen om allereerst de afdeling MW zelf te vragen om op de 'snijtafel' plaats te nemen. In de afgelopen jaren hebben veel lidsteden van het BGS uitstekend samengewerkt met MW, met name bij het opzetten van pioniersplekken. Tegelijk klinkt er ook kritiek. Bijvoorbeeld: zit er niet teveel 'opgeklopte flinkheid' in het verhaal waarmee MW door het land trekt? Sluit hun vertoog voldoende aan bij de weerbarstige praktijk van overlevende stadsgemeenten? De mensen van MW hebben, omgekeerd, moeite met de weerstand die ze keer op keer ervaren, vaak van predikanten. De intentie van het ochtendprogramma was om samen eens goed door te praten over wat BGS-voorzitter Derk Stegeman in zijn inleiding de 'onderhuidse pijn' noemde. Het spel van de anatomische les leent zich daarvoor: kundige chirurgijns die het mes erin zetten en al snijdend laten zien waar die onderhuidse pijn vandaan komt, om er als toeschouwers samen wijzer van te worden. De casus MW werd geïntroduceerd door Hans van Ark, Nynke Dijkstra en Martijn Vellekoop.

Na de middagpauze werd de snijtafel vrijgemaakt voor de gastvrouw van deze dag, de protestantse gemeente Den Bosch. Deze gemeente profileert zich al sinds 1982 heel bewust en nadrukkelijk als een missionaire gemeente en vult dat sterk diaconaal in. Welke keuzes lagen hieraan ten grondslag en welke vragen en moeilijkheden riep dit de afgelopen 35 jaar op? De casus Den Bosch werd ingeleid door mensen van de missionaire werkgroep, namelijk Hans Rinkel, Niek van Exel en Peter van Helden. De laatste nam een week eerder afscheid als missionair predikant van Den Bosch. Tussen de bedrijven door deelde hij als Erasmus van Rotterdam met ons zijn beschouwingen rond het thema van de dag.

De twee cases werden ontleed door drie 'chirurgijns', te weten André Droogers, emeritus hoogleraar culturele antropologie aan de Vrije Universiteit (in het bijzonder religieuze en symbolische antropologie), Dorottya Nagy, bijzonder hoogleraar missiologie aan de Protestantse Theologische Universiteit en Tom de Haan, stadspredikant in Haarlem. Een vierde chirurgijn, Karel Noordzij, ontbrak helaas vanwege familieomstandigheden. Alle bijdragen van de chirurgijns zijn terug te vinden op de website van het BGS, net als de bijdragen van Peter van Helden als Erasmus. De dagvoorzitter was, net als voorgaande keren, Barend van der Meulen.

Weerstand en teleurstelling

De afdeling MW trekt sinds acht jaar het land door met haar 'missionaire rondes'. Daarbij ontmoet men veel enthousiasme ('eindelijk gebeurt er iets'), maar, als gezegd, ook de nodige weerstand, die – zo illustreerde Hans van Ark – soms zeer emotioneel is, vooral onder predikanten ('Waar is dit voor nodig?', 'Doen we het soms niet goed genoeg?', 'Waar staat in mijn taakomschrijving dat ik óók nog missionair moet zijn?'). Van Ark stelde dat zijn uitgangspunt altijd is geweest dat 'missionaire gemeente' een pleonasme is. De gemeente van Christus (en ook het predikantschap) is per definitie missionair. Het gaat uiteindelijk om een *identiteitsvraag*: hoe laat ik mezelf zien aan mijn omgeving en heb ik daar nog woorden voor?

Nynke Dijkstra benadrukte daarop aansluitend dat MW er steeds voor heeft gewaakt om 'vanuit Utrecht' iets aan gemeentes op te leggen. In eerste instantie zijn daarom alle gemeenteadviseurs geraadpleegd, om zo aan te kunnen sluiten bij wat er allemaal al in het land gebeurt. Hieruit ontstond de map met de '30 missionaire modellen', waarmee MW recht wilde doen aan de uiteenlopende contexten waarin gemeenten zich naar buiten toe kunnen bewegen.

Verder gaf Dijkstra aan dat bij alle missionaire rondes voortdurend is beklemtoond dat het niet gaat om 'nog méér moeten', maar om wát je doet *anders* doen. 'Het begint niet bij de mouwen opstropen, maar bij open handen, bij luisteren en bidden.' Martijn Vellekoop onderstreepte dit vanuit zijn ervaring met de pioniersplekken. Hij adviseert voortdurend om niet meteen in de actiemodus te schieten. 'Eerst luisteren, naar mensen en naar God.' Toch, besloot Dijkstra, blijft het hardnekkige beeld hangen 'dat wij als activistische bende door Nederland trekken'.

MW is dus heel principieel niet met één dwingend standaardmodel (en één theologie) het land ingetrokken. Een dringende vraag is waarom dit dan blijkbaar wel zo door mensen in het land wordt ervaren (of misschien wel: waarom vooral dit de indruk is die bij de mensen van MW overheerst)?

'U oefent macht uit...'

Vanuit MW heeft men dus van meet af willen aansluiten bij de verscheidenheid aan contexten en heeft men oog willen hebben voor diversiteit, ook in de toekenning van financiering voor pioniersplek-

ken. In de bijdragen vanuit MW klinkt teleurstelling door. Hoe kan het dat de inspanningen vanuit MW toch steeds weer als dwingend en eenduidig worden gekwalificeerd? Hoe kan het dat ondanks het enthousiasme en het elan van MW de vonk lang niet altijd overslaat? Het is evident dat kerk-zijn per definitie missionair is. Hoe kan het dan dat er zoveel weerstand blijft tegen een landelijke afdeling die plaatselijke gemeentes wil ondersteunen om aan hun missionaire opdracht vorm te geven?

Als antropoloog verklaarde chirurgijn André Droogers de oorzaak van de pijn met het begrippenpaar *macht* en *spel*. Missionair willen zijn, stelde hij, is hoe dan ook een poging om het gedrag en de houding van mensen te veranderen. 'Patiënt, u oefent macht uit, zit daar de pijn?' Daar komt bij, stelde Droogers vast, dat er sprake is van een zekere *asymmetrie*. Bij machtsuitoefening hanteer je je eigen zingevingspel en probeer je anderen te overtuigen van de grote waarde daarvan. Als die anderen gewoon hun eigen zingevingspel blijven spelen en, omgekeerd, niet eens moeite doen om jou op hun beurt van hun gelijk te overtuigen, dan geeft dat een gevoel van miskennis.

MW doet haar werk, stelde Droogers vervolgens, vanuit een instituut dat belang heeft bij haar eigen voortbestaan en dat bovendien wordt gedomineerd door de 'traditionele burgerij' (die in de kerk vooral een vluchtheuvel ziet in een sterk veranderende samenleving) en door de subcultuur van oudere generaties (waarin jongeren zich niet of nauwelijks thuis voelen).

Samenvattend luidde de diagnose van Droogers: 'Uw missionair werk is asymmetrische machtsuitoefening vanuit een anti-moderniseringshouding in een vluchtheuvel-institutie, waarbinnen de behoudende oudere traditionele burgerij overheerst.'

Het machtsprobleem van MW - zou je op grond van deze analyse kunnen zeggen - is dat men vanuit een verouderd en op zelfhandhaving gericht instituut probeert om mensen buiten de kerk te beïnvloeden met een zingevingspel dat ze niet erkennen of zelfs maar herkennen. En: MW probeert om kerkmensen te bewegen om van hun vluchtheuvel af te komen, terwijl die vluchtheuvel functie voor hen juist een doorslaggevende reden is om bij de kerk betrokken te blijven.

In een eerste reactie vanuit MW leek men niet direct mee te willen gaan met Droogers duiding van de problematiek vanuit het thema macht. In het plenaire gedeelte van het middagprogramma ontspoon zich vervolgens een uitgebreide gedachtewisseling over het thema macht (bijvoorbeeld over het verschil tussen 'middelmacht' en 'doelmacht'). Hierin ging de scherpte van Droogers diagnose verloren – en daarmee de vraag in hoeverre zijn typering van de PKN en haar missionaire afdeling behulpzaam zijn bij het verklaren van de door MW ervaren weerstand.

Spelen in de marge

In zijn 'receptje van 7 medicijnen' dat chirurgijn Droogers uitdraaide voor MW komt naar voren dat de kerk vanuit haar kwetsbare positie meer de *marge* van de samenleving zou moeten opzoeken en niet bang moet zijn om zichzelf daarin te verliezen. 'Gemarginaliseerd zijn is geen handicap maar helemaal in de lijn van de stichter van uw eigen godsdienst.' In de marge, waarin instandhouding niet langer de focus is en de minderheidspositie is geaccepteerd, ontstaat de creativiteit voor het spel van zingeving (spel, definieerde Droogers, is 'het vermogen tegelijk meer ordeningen van de werkelijkheid te hantieren'). Daarbij draait het om verbinding en dialoog. 'Speel uw eigen spel, maar ken uw plekje in het speelveld.'

Dit sluit aan bij wat Peter van Helden later op de dag, in de rol van Erasmus, de 'missionariteit van de vlinder' zou noemen:

Zie tenslotte, hoe vlinders zich bewegen! Ze dartelen en dansen in uitbundige vrolijkheid en veelkleurigheid, ze zijn vrijmoedig in het vinden van hun nectar, bezoeken alle bloemen; bezoeken, die echter nooit een bezoeking zijn. Integendeel – er is wederzijds profijt, er is gave en ontvangst, er is steeds verrijking; en worden er niet tegelijk bruggen door hen geslagen – al is brug in dit verband een groot woord – van de ene bloem naar die heel andere. Er ‘viel’ een woord vandaag, het viel in duizend stukjes, MISSIONAIR. Ik stel u voor, lieve vrienden: de missionariteit van de vlinder. Ik zie reeds voor me: vlinderende kerkvisitatoren, vlinderende diaconen, vlinderende liefhebbers, gelovig of niet, ze doen aan communicatie, aan respect, aan genieting; ze vlinderen – en daarmee gunnen ze de ander het mooiste wat er is: AANDACHT.

In het plenaire gesprek benadrukten aanwezige pioniers dat ze zich in de dagelijkse praktijk van hun werk veel meer deel voelen van die marge dan van het instituut. Pionier Janneke Nijboer merkte op dat je alleen in de marge – en dus middenin de samenleving – de wendbaarheid en beweegbaarheid kunt behouden die een pioniersplek nodig heeft. De Amsterdamse stadspredikant Rob Visser gaf aan dat hij zich heeft ontworsteld aan de ‘terreur van de getallen’. Op IJburg opereert hij al jaren in de marge en daarin mag van alles mislukken. Dagvoorzitter Barend van der Meulen trok daarop voorzichtig de conclusie dat er in de pioniersplekken kennelijk al heel wat zichtbaar wordt van wat de chirurgijns bedoelden.

Een vraag die in het vervolg van de dag nog zou terugkomen, is hoe dit soort speelplaatsen op langere termijn kunnen voortbestaan. Dat is opnieuw dus de vraag naar instandhouding. Continuïteit vraagt een zekere vorm van institutionalisering.

Mag het misschien ook over het geloof gaan?

Martijn Vellekoop stelde bij de presentatie van MW de essentiële vraag naar de *inhoud* van missionair werk. Hij impliceerde daarbij dat het hem gaat om de overdracht van geloofsinhoud. Er is, constateerde hij, een breed draagvlak voor ‘present zijn’ en ‘dienstbaar zijn’, maar zodra het gaat om het ‘delen van het Evangelie’, ‘het heil’, ontstaat er een grote verlegenheid. Die verlegenheid heeft zeker te maken met de grote diversiteit aan theologische overtuigingen en daarmee van visies op missionair werk. Maar de schroom zit dieper. Een veelgehoorde reactie is dat men ‘toch zeker niet gaat evangeliseren?!’ Wat is de positie en rol van MW als het gaat om het bevorderen van geloofsoverdracht of in elk geval het stimuleren van het gesprek daarover?

In zijn eerste bijdrage wees chirurgijn Tom de Haan op de visiedocumenten van de Protestantse Kerk (voor alle duidelijkheid: niet van MW). Daarin wordt steeds gesproken over ‘het’ geloof. De Haan citeerde: ‘De kerk staat of valt met het geloof in God en in de Heer, Jezus Christus’, en: ‘Hoe dragen we het geloof over aan onze kinderen’. De Haans voorstel is om het lidwoord voortaan weg te laten. In de bijbel, meent hij, gaat het niet om ‘Het Geloof’, maar om geloven *in ...* (de weg van Jezus), geloven *van ...* (Abraham e.a.), geloven *dat...* De vraag in welke God we ons vertrouwen moeten stellen, mag volgens hem niet worden versimpeld tot de vraag ‘Geloof je in God?’ Net als Paulus zouden we geloof veel meer moeten plaatsen in de betekenislijn van hoop en liefde. ‘Niemand heeft het over “dé hoop”, of “dé liefde” als vastomlijnde of zelfstandige begrippen. Waarom dan wel opeens “het geloof”?’ Naar De Haans opvatting begint ‘missionair’ bij het ‘luisteren naar die miljoenen mensen buiten onze organisatie - en hoe daar naar hoop, liefde en geloof gezocht wordt.’

Missionair en diaconaal

De vraag naar het 'getuigen' is in de afgelopen decennia ook regelmatig gesteld in de missionaire werkgroep van Den Bosch. Hans Rinkel vertelde het 'missionair ervaringsverhaal' van Den Bosch: een vijfendertig jaar lange zoektocht naar missionair gemeente-zijn. Toen men in 1982 begon, liet men zich inspireren door brief van Jeremia (Jer. 29:7): '*de bloei van de stad is ook jullie bloei!*' De PG Den Bosch heeft dit 'hart voor de stad hebben' sterk diaconaal ingevuld: dienstbaar willen zijn aan mensen in de knel, medeleven en hulp, mensen laten weten dat er mensen naar hen willen omzien. In de afgelopen vijfendertig jaar zijn er verschillende bezinningsmomenten geweest, waarop gevraagd werd of men niet teveel doorsloeg naar het 'buiten': verwaarlozen we het 'binnen' niet teveel? En zijn we er niet ook voor de sterken? Moeten we niet ook meer 'getuigend' spreken, naast al ons concrete diaconale handelen? Die laatste vraag, stelde Rinkel, lijkt steeds urgenter te worden, nu de traditionele verbondenheid met de kerk minder wordt en de kennis van bijbel en christelijke traditie sterk is afgekald. Tegelijk ziet hij dat de PG Den Bosch met haar open houding naar de samenleving juist aantrekkingskracht uitoefent op kerkverlaters en jonge nieuwkomers. Het wordt als positief ervaren dat het onderscheid tussen 'binnen' en 'buiten' niet zo scherp meer is. Van Bernard Rootmensen leerde men dat je niet alleen zelf ruimte moet *maken* voor gasten, maar dat je ook *samen met hen* ruimte moet zoeken. 'Verbinden' is daarbij het sleutelwoord.

André Droogers gaf in zijn reactie aan dat het diaconale werk van de PG Den Bosch (en de samenwerking met anderen) laat zien hoe je de *marge* creatief kunt gebruiken: door zelf de marge te kiezen krijg je oog voor gemarginaliseerden in de samenleving. Door het blijven zoeken naar *verbinding* blijft de ander daarbij niet slechts de hulpbehoevende. Deze wederkerigheid, vulde De Haan aan, is een belangrijke kritiek op het dominante mensbeeld in onze samenleving. Het laat zien dat mensen altijd meer zijn dan alleen hulpverlener of weldoener, slachtoffer of dader, zondaar of begenadigde. Als de ontmoetingen van Jezus met mensen ons iets leren, dan is het dat. Genezing begint bij mensen in een nieuw licht zetten. Hij voegde eraan toe om daarbij terughoudend te zijn met getuigen: telkens als de twaalf leerlingen van Jezus zich expliciet een mening gaan vormen, zitten ze ernaast...

Chirurgijn Dorottya Nagy stelde vast dat het voor je 'hart voor de stad' goed is om het 'volkorenproduct missionair-diaconaal' te blijven eten. Missionair en diaconaal moet je niet tegen elkaar uit spelen, alsof het missionaire zou gaan om het verkondigen van het Woord en diaconale, als uitwerking daarvan, om liefdadigheid. Ze beroept zich op haar Australische collega John N. Collins: 'Collins meest corrigerende inzicht is dat zending (apostolaat) en diaconaat gebaseerd op bijbelse teksten en wereldbeschouwing waarin die teksten tot stand zijn gekomen, om hetzelfde gaan: ze gaan over het beschrijven van de Christelijke identiteit als mensen, gemeenschappen die zich door God geroepen en gezonden weten om op deze aarde God te dienen in wie en hoe ze zijn... in alles.' Theologisch gezien gaat het om één beweging: God die zijn scheppingswerk in de wereld doorzet met mensen. Nagy refereerde even aan publicaties waarin ze dit *creatio ex amore* noemt (schepping uit liefde).

Betere theologie?

In het ochtendprogramma pleitte Nagy ook al voor meer en betere theologie. Luisterend naar het verhaal van MW constateerde ze een zware overbelasting, resulterend in 'lage rugpijn'. Die rugpijn zou wel eens veroorzaakt kunnen worden door verkeerd schoeisel, en specifiek, door verkeerde 'inlegzooltjes'. Wie rugpijn wil verhelpen door het corrigeren van het looppatroon, heeft unieke, op

het eigen lichaam gemaakte steunzolen nodig. Bij MW ziet Nagy vooral 'namaakproducten' die uit Engeland worden geïmporteerd (lees: populaire begrippen uit de Angelsaksische theologische literatuur). 'Het is niet genoeg om een trend te volgen die herkenbaar is door termen zoals: missio Dei, missionaire beweging.' Theologische doordenking vraagt om veel meer. 'Elk woord en elke zin van beleidsdocumenten behoeft theologische verantwoording. De nieuwe, op uw maat en lichaam gemaakte steunzolen moeten vooral voor theologische stevigheid zorgen. De vastigheid van het geloof, het spreken over God mag niet zomaar iets uit de losse pols zijn. Zo gaan we vandaag uw voeten onder de loep nemen; want theologische verdieping is iets anders dan een mechanische verhoging aanmeten om iemand "passief" recht te zetten.'

Deze fundamentele kritiek vroeg om verdere uitwerking en concretisering (en misschien ook wel weerlegging) in gesprek met de mensen van MW en de zaal. Helaas kwam dat gesprek nauwelijks op gang. Enkele pioniers die aanwezig waren onderstreepten wel het belang van de eigen context voor het ontwikkelen van een missionaire theologie. Otto Grevink, predikant in Waalwijk, voelt zich op de scholen waar hij activiteiten ontplooit soms een negentiende-eeuwse zendeling ('Wat moet ik met Halloween?'). Dit is de 'arena' waar het volgens hem echt gebeurt. Er komen vragen naar boven die in de veilige binnenwereld van de kerk helemaal buiten beeld blijven. Theologische reflectie daarop staat nog in de kinderschoenen. Berthe van Soest ervaart in haar pionierswerk met 'nieuwe spirituelen' dat de christelijke theologie veel breder is dan we binnen de muren van de kerk nog zien. Als je wilt aansluiten bij de beleving van mensen buiten de kerk, leg je ineens accenten die er in de volle breedte van de christelijke traditie wel zijn, maar die we in onze kerken niet meer leggen.

Continuïteit

Een laatste pijnpunt dat in het ochtendprogramma door MW werd geformuleerd, was: hoe geef je pioniersplekken uiteindelijk een plek in je organisatie? Je kunt veel missionaire initiatieven niet in de mal persen van een vorm en een mate van organisatie die niet bij hen past (concreet: je kunt niet verlangen dat ze 'wijkgemeente' worden). Maar hoe borg je dan de continuïteit en de binding met de kerk?

In de toelichting van MW werd gewezen op een zekere argwaan bij bestaande gemeentes ten aanzien van de pioniersplekken. Wat gebeurt daar precies, wat mag er wel en niet, wie gaat het op den duur allemaal betalen? De vraag naar solidariteit tussen bestaande gemeenschappen en nieuwe initiatieven komt, als gezegd, ook naar voren in de verslagen van de stedentrip van het BGS. Er kan sprake zijn van een gevoel van concurrentie ('zij alle leuke dingen, wij het corvee in de wijken').

Die spanning werd door mensen in de zaal wel herkend. Zo ziet men in verschillende steden dat pioniersplekken niet direct nieuwe mensen trekken, maar wel actieve mensen onttrekken uit de wijkgemeenten. Ook is er hier en daar ergernis over beeldvorming waarin pioniersplekken als boeiend, uitdagend en vernieuwend worden neergezet en bestaande wijkgemeenten als star en oubollig.

Toch blijkt uit het gesprek met de zaal dat de tegenstelling tussen oud en nieuw, tussen pionieren en bestaande gemeenten, lang niet zo sterk is als soms wordt gesuggereerd. Wijkgemeenten leren van ervaringen die met het pionieren worden opgedaan. Men gebruikt bijvoorbeeld andere communicatiemiddelen dan voorheen of zoekt naar lichtere organisatievormen. Over en weer ontstaan dwarsverbanden. Door die veranderingen binnen de 'gevestigde orde' komt de vraag naar continuïteit van pioniersplekken in een ander licht te staan.

De ondertoon van het gesprek is waardering voor wat MW heeft losgemaakt met haar pioniersplekken. Barend van der Meulen stelde uiteindelijk vast dat er onder de aanwezigen veel meer begrip en instemming is dan van tevoren misschien wel werd gedacht en dat er al veel aan het verschuiven is. Hoewel die aanwezigen zeker geen representatieve vertegenwoordiging vormden van de Protestantse Kerk, lijkt dat toch een hoopvolle conclusie.

Ton van Prooijen